

LINGVISTIČKA ANALIZA DISKURSA PISANIH MEDIJA

LINGUISTIC ANALYSIS OF PRINT MEDIA DISCOURSE

dr IGOR LAKIĆ, docent
Institut za strane jezike, Univerzitet Crne Gore

Apstrakt: Cilj ovog rada je da prikaže lingvistička sredstva koja se koriste u analizi diskursa pisanih medija. Rad smješta diskurs na centralno mjesto u hijerarhiji jezičkih jedinica, polazeći od tvrdnje da diskurs nije samo jezik iznad nivoa rečenice, kako se na njega tradicionalno gleda, već u sebe uključuje sve jezičke nivoe. U radu se, u drugom dijelu, definišu osnovne karakteristike diskursa. U trećem dijelu dat je kratak pregled dvije teorije korišćene u analizi – Van Dajkova teorija o shematskoj strukturi teksta (makrostrukture i mikrostrukture) i Ferklafov pristup u okviru kritičke analize diskursa. Kombinacija ova dva pristupa može da nam ponudi jasne smjernice u objektivnoj analizi novinskih članaka. Četvrti dio rada pruža konkretne primjere kojima se ilustruju teorijske postavke iznešene u radu.

Ključne riječi: analiza diskursa, makrostruktura, mikrostruktura, kritička analiza diskursa, diskurs medija, novinski članak, intertekstualna analiza

Abstract: The purpose of this paper is to present linguistic instruments used in the analysis of print media discourse. The paper puts discourse in the centre of the hierarchy of linguistic units, strating from the claim that discourse is not just language above sentence level, which is now rather traditional view, but the approach that includes all language levels. In the second part, the paper offers- basic characteristics of discourse. The third part contains a short review of two theories used in the analysis – van Dijk's theory on schematic structure of news story (macrostructure and microstructures) and Fairclough's approach to critical discourse analysis. The combination of the two approaches can provide clear guidelines in an objective analysis of news texts. The fourth part of the paper provides specific examples that illustrate theoretical claims given in the paper.

Key words: discourse analysis, macrostructure, microstructure, critical discourse analysis, media discourse, news story, intertextual analysis

1. Uvod

Poznato je da je jezik osnovno svojstvo čovjeka i da njime izražavamo sve svoje misli, osjećanja, saznanja, prenosimo informacije, komuniciramo s drugima... Ni jedna oblast života ne može se zamisliti bez jezika. Istraživanja u nauci, na primjer, možemo objasniti i prenijeti isključivo putem jezika. S druge strane, lingvistika, koja se bavi proučavanjem jezika, može

objasniti načine na koje se formira i funkcionise bilo koji jezički izraz, od najprostijeg (npr. Uh!, Ej! itd.) do najstroženijih (raznih vrsta pisanog teksta ili razgovora).

Jezik se u lingvistici posmatra kao sistem, odnosno struktura koja počinje fonemom (najmanjom distinktivnom jedinicom u jeziku). Više fonema koje čine određenu cjelinu formiraju morfeme, a više fonema riječ, s tim što se riječ može sastojati od samo jedne morfeme. Riječ je osnovna jedinica jezika. Kombinovanjem riječi dobijamo veće jedinice – fraze (sintagme), klauze i rečenice. Tradicionalna lingvistika bavila se uglavnom jezičkim jedinicama na nivou fonema, morfema, riječi, kao i kombinacijama riječi u fraze (sintagme), klauze i rečenice. Međutim, jezička istraživanja teško mogu da se završe rečeničnim nivoom. Poznato je da rečenice svoje puno značenje dobijaju tek u kontekstu, što je predmet pragmatike i analize diskursa.

Pragmatika se bavi proučavanjem kontekstualizovanih rečenica, odnosno, ona kreće od rečenice ka tekstu. S druge strane, analiza diskursa kreće od teksta kao cjeline, posmatrajući koheziju i koherentnost teksta, njegovu organizaciju (paragrafe ili druge smisaone cjeline), sve do nižih nivoa jezičke strukture, posebno rečenica, klauza, fraza i riječi, a u nekim aspektima govornog diskursa i fonologije (intonacija kao bitan nosilac značenja). Najprostije rečeno, analiza diskursa predstavlja lingvističku disciplinu koja se, bar u početku, bavila proučavanjem jezika iznad nivoa rečenice, ali njen predmet predstavljaju i svi ostali jezički nivoi, od foneme do rečenice. Međutim, stvari se teško mogu posmatrati isključivo iz formalnog ugla. Kako jezik funkcionise u društvu, bitan je i sociološki aspekt jezika, tako da jezik posmatramo kroz njegovu upotrebu, odnosno kao dio društvene prakse. U tom smislu, sociolingvistika predstavlja disciplinu koja u velikoj mjeri pomaže analizi diskursa u istraživačkim postupcima. Pored toga, kreiranje jezika podrazumijeva i određene mentalne procese, što predstavlja oblast psiholingvistike. U suštini, sve ovo, i još mnogo toga, čini kontekst u kome nastaje jezik. Kontekst je zato ključni pojam kojim objašnjavamo funkcionisanje jezika u upotrebi i od koga polazi analiza diskursa u svojim istraživanjima.

Generalno gledano, diskurs podrazumijeva i pisani tekst i govor, jer kroz oba ova medija mi komuniciramo s nekim, bilo sa čitaocem ili sagovornikom. U tom smislu govorimo o govornom i pisanom diskursu. U ovom radu bavićemo se analizom pisanog diskursa na primjeru pisanih medija, odnosno izvještavanja britanskih dnevnih listova o bombardovanju SRJ 1999. godine od strane NATO-a. U radu ćemo ukratko i kroz nekoliko primjera naznačiti kako može da funkcionise jezička analiza teksta i koji se sve aspekti uzimaju u obzir prilikom analize.

2. Karakteristike govornog i pisanog diskursa

Diskurs, bilo govorni ili pisani, ne predstavlja prosto nizanje rečenica. Osnovna karakteristika svakog diskursa je „*organizacija, koja mu obezbeđuje jedinstvenost, celovitost i povezanost*“ (Bugarski, 1989: 151). Polazeći od tvrdnje da jezik predstavlja strukturu, možemo zaključiti da sve jezičke jedinice, uključujući i tekst, imaju svoju određenu strukturu koja odražava funkcionalne cjeline teksta, odnosno grupe rečenica ili paragrafe kojima se obrađuje neka tema ili podtema, izražava određeni cilj ili namjera. Na osnovu uvida u ove funkcionalne cjeline i njihove lingvističke eksponente, analiza diskursa ispituje i kako čitalac ili korisnik teksta prepoznaje njegove djelove i njihovu međuzavisnost. Uz to, analiza diskursa uzima u obzir ne samo verbalne, nego i neverbalne aktivnosti sagovornika i njihove međusobne uticaje. Tu spadaju veznici, anaforičke i kataforičke veze, kao i oni elementi koje je dotadašnja nauka smatrala vansintaktskim. Semiotika u tom smislu takođe ima puno dodirnih tačaka sa analizom diskursa.

Pored ovog, analiza pisanog diskursa proučava i odnose između viših tekstualnih cjelina: pasusa i poglavlja, poglavlja i cijelog dijela, i uopšte organizaciju i kompoziciju čitavog teksta. Ukoliko se krene od teksta kao cjeline, u analizi je moguće identifikovati signale koji čitaocu ili slušaocu omogućavaju da prepozna organizaciju diskursa. Hoey (1983: 33) smatra da je broj ovih signala ograničen, ali da je isto tako moguće iz ograničenog broja izvora izgraditi neograničen broj obrazaca. Signali o kojima je riječ ne određuju u potpunosti strukturu diskursa, ali u svakom slučaju potpomažu kognitivnu aktivnost koja omogućava da se izvuku zaključci o odnosima između djelova diskursa. Tako u rečenici „*Feeling ill, he went home*“ (McCarthy, 1991: 29) prepoznajemo da je subordinacija jednog elementa u odnosu na drugi, koja se ostvaruje putem korišćenja participa, u stvari karakteristično sredstvo za odnos tipa *uzrok – posljedica* (*cause – consequence*). Druga mogućnost bila bi upotreba veznika, kao u primjeru „*Because he felt ill, he went home*“.

Jedan od najčešćih modela koji se koriste u analizi teksta jeste model *problem – rješenje* (*problem – solution*). Tekst koji kao primjer daje McCarthy (1991: 30) na dobar način ilustruje odnose među segmentima teksta, koristeći ovaj model: a) *Most people like to take camera with them when they travel abroad.* b) *But all airports nowadays have X-ray security screening and X rays can damage films.* c) *One solution to this problem is to purchase a specially designed lead-lined pouch.* d) *These are cheap and can protect film from all but the strongest X rays.*

Prva rečenica u tekstu daje *situaciju* (*situation*), dok se u drugoj iznosi *problem* (*problem*) koji komplikuje datu situaciju. Treća rečenica predstavlja *rješenje* (*response*) na iznešeni problem, a četvrta nudi pozitivnu *evaluaciju* (*evaluation*) odgovora. Ovaj uprošćeni primjer odražava obrazac *problem – rješenje* koji detaljno objašnjava Hoey (1983). Naravno, model *problem – rješenje* nije jedini koji se sreće u analizi pisanog diskursa. Ovdje možemo još pomenuti i obrasce ili modele kao što su *pojava – razlog* (*phenomenon – reason*), *instrument – postignuće* (*instrument – achievement*) *tvrdnja – kontratvrdnja* (*claim – counterclaim*), *opšte – specifično* (*general – specific*) ili razni narativni obrasci.

Potrebno je naglasiti da tekstovi mogu sadržati i više od jednog obrasca koji mogu slijediti jedan za drugim ili biti ugrađeni jedan u drugi. Tako, recimo, obrazac *problem – rješenje* može u sebi sadržati obrazac *opšte – specifično* u okviru individualnih segmenata ili obrazac *tvrdnja – kontratvrdnja* prilikom evaluacije predloženog rješenja, o čemu govori Makarti (1991: 159). Ipak, svaki obrazac je karakterističan za određene vrste diskursa. Obrazac *problem – rješenje*, na primjer, karakterističan je za reklame (npr. reklame u okviru TV Shop-a) ili tekstove koji govore o tehnološkim inovacijama, ali se često sreće i u govorima političara u predizbornih kampanjama. Tekstovi tipa *tvrdnja – kontratvrdnja* sreću se u političkom novinarstvu ili u pismima čitalaca urednicima novina i časopisa. Novinski tekstovi takođe imaju svoj specifičan model, o čemu će biti riječi u narednom dijelu.

3. Diskurs novinskih članaka

Van Dijk (1988a) nudi okvir analize novinskih članaka. Njegovo osnovno polazište je da se jedan tekst može posmatrati sa nivoa mikrostrukture i makrostrukture. *Mikrostruktura* podrazumijeva čisto lingvistički aspekt, koji najčešće uključuje riječi, fraze, klauze i rečenice. Ovdje spadaju i kohezija teksta, koja se postiže eksplicitnim lingvističkim sredstvima, naročito gramatikom, kao i njegova koherentnost, koja se odnosi na funkcionalnu povezanost teksta.

Makrostruktura u suštini odražava već pomenute funkcionalne cjeline teksta, dakle ono što je iznad nivoa rečenice. Analiza makrostrukture uključuje tematsku i organizacionu strukturu

ru teksta. Makrostrukture se definišu na osnovu značenja rečenica u tekstu uz pomoć niza pravila kao što su izbor, generalizacija i konstrukcija (Ibid.: 13). Ova pravila nazivaju se makropravila i ona su nam potrebna radi reduciranja informacija, što je neophodno u kreiranju jednog novinskog teksta. Ovo se odvija na tri različita načina – brisanjem, generalizacijom i konstrukcijom (Van Dijk, 1988b: 32). Pod brisanjem podrazumijevamo izbacivanje informacija iz teksta koje više nisu važne za ostatak teksta, kao što su neki nevažni detalji. Generalizacija podrazumijeva zamjenjivanje niza iskaza jednom generalizacijom. Npr. umjesto nabiranja raznih vrsta opreme u kancelariji, možemo reći da imamo odgovarajući kancelarijsku opremu. Najzad, konstrukcija podrazumijeva zamjenu niza iskaza koji označavaju uobičajene uslove, komponente ili posljedice nekog čina ili događaja jednim makroiskazom koji označava taj čin ili događaj kao jednu cjelinu. Na primjer, odlazak na aerodrom, čekiranje, ulazak u avion, let, slijetanje itd. mogu se sumirati makroiskazom „*Išao sam avionom u...*“ Na ovaj način konstruišemo cijeli događaj iz njegovih sastavnih djelova. Brisanje, generalizacija i konstrukcija predstavljaju tri glavna makropravila koja svode informacije iz teksta na njegove teme. Ovo je posebno bitno kada iz novinskog teksta nastaje *lid* i *naslov*.

Kod makrostrukture, generalno govoreći, najmanje nezavisne značenjske jedinice jezika jesu *iskazi*. Oni se javljaju u obliku prostih rečenica ili klauza. Složena rečenica, s druge strane, može sadržati više iskaza. Ovi iskazi koriste se da označe činjenice. Može se reći da su makrostrukture organizovani skupovi iskaza, koji se mogu nazvati *makroiskazi* i da svaka tema teksta može da se predstavi kao jedan makroiskaz. Tekst se, međutim, najčešće sastoji od više takvih makroiskaza, koji predstavljaju gore pomenute funkcionalne cjeline. Šema jednog novinskog članka može se predstaviti na sljedeći način:

- naslov,
- lid (sumiranje glavnog događaja)
- glavni događaj (razrada događaja pomenutog u *lidu*)
- pozadina događaja (ko, kako, gdje i kad)
- verbalni komentar (najvažniji učesnici u događaju)
- evaluacija (stavovi, očekivanja i evaluacija događaja od strane novinara)
- rezultati radnje (zašto je događaj bitan, ozbiljnost njegovih posljedica).

Svaki od ovih sedam djelova predstavlja određenu funkcionalnu cjelinu, sastavljenu na osnovu teme ili namjere koja se njome prenosi. Ovaj model proizilazi iz naše analize novinskih tekstova u britanskim i crnogorskim dnevnim listovima. Zasnovan je na modelima Van Dajka, Alan Bell i Instituta za ratno i mirnodopsko izvještavanje iz Londona. Van Dajk (1988a: 92–93) nudi nešto složeniju strukturu od naše. Stiče se utisak da je njegov model previše teorijski orijentisan i u njemu nije moguće napraviti jasnu granicu između određenih makrostrukture. S druge strane, model Alana Bello, koji je novinar, je jednostavniji i u suštini je sličniji našem modelu, što se može reći i za model Instituta za ratno i mirnodopsko izvještavanje.

Svaki tekst sadrži *naslov* koji treba da odražava glavni događaj. *Lid* je u engleskim novinama prisutan u velikoj mjeri, osim kad su u pitanju kraći tekstovi. On je u tekstu uvijek jasno izdvojen, masnim slovima ili kurzivom. *Lid* je u suštini apstrakt teksta, a *naslov* je izveden iz *lida*, pa predstavlja njegovu skraćenu verziju, ili „apstrakt apstrakta“ (Bell, 1994: 150). U crnogorskim dnevnim listovima sreće se još i *nadnaslov*, koga nema u britanskim novinama. U suštini, ova tri dijela mogu se posmatrati kao *uvod*, s tim što su oni u crnogorskim listovima mnogo duži i sadrže predikaciju koje nema u britanskim novinama.

Dio koji nazivamo *glavni događaj* je, pored *naslova*, obavezni dio novinskog članka. U njemu je sadržana glavna informacija koja čini predmet teksta, ali je u članku moguće naći i *sporedne događaje*. Ono što novinski tekst razlikuje od drugih vrsta naracije jeste činjenica da se informacije ne predstavljaju hronološki. Najnoviji događaj je istovremeno i glavni događaj, ali će već narednog dana on postati sporedan i ustupiti mjesto drugim činjenicama. Tako novinski tekst uvijek ostaje otvoren.

Kategorija *pozadina događaja* pruža informacije o učesnicima u događaju, vremenu i mjestu odvijanja radnje i o tome kakva je inicijalna situacija. Iako nije obavezan dio teksta, on se može prilično često naći u člancima, mada sve zavisi od događaja o kome se izvještava, odnosno od okolnosti u kojima se desio. Dio koji se mnogo češće sreće, ili koji je praktično nezaobilazan, jesu *verbalni komentari* glavnih učesnika u događaju, kojima se potkrepljuju tvrdnje iznešene u stalim djelovima. *Rezultati radnje* predstavlja dio koji sadrži objašnjenje zašto je događaj značajan, koje su posljedice tog događaja i na koji bi se način situacija mogla promijeniti usljed ovog događaja. *Evaluacija* označava dio članka gdje mišljenje novinara izbija u prvi plan. s obzirom da se priči ili dijelu priče pridaje određeni značaj, odnosno daje joj se određeni smisao i značenje. Kako novinar može da bude pristrasan, onda kroz ovaj dio cijela priča može dobiti drugačiji ugao gledanja i udaljiti se od objektivnog izvještavanja. Ovo često može dovesti i do manipulacija, koje su prisutne u zemljama bivše Jugoslavija, što je pokazalo i jedno naše istraživanje (Lakić, 2004).

Svi ovi djelove ne stoje uvijek jasno odijeljeni, odnosno na nivou pasusa. Nekada samo jedna rečenica predstavlja određeni dio makrostrukture. U drugim slučajevima, u istoj rečenici moguće je pronaći dva dijela makrostrukture. Najzad, naša analiza (Lakić, 2010) pokazala je da jedan isti dio makrostrukture može biti tumačen na dva različita načina. Ovo se često dešava sa *evaluacijom*. Naime, da bi novinari izbjegli direktno uplitanje u određeni događaj, oni *evaluaciju* mogu dati implicitno, kroz neki drugi dio makrostrukture, npr. *glavni događaja* ili *verbalni komentar*. Ilustraciju za ove tvrdnje vidjećemo kasnije u dijelu 4 – Analiza.

Definisanjem struktura na makro nivou ne znači i završetak analize. jer je potrebno definisati i jezičke elemente na mikro nivou. Leksika i sintaksa tu zauzimaju vrlo bitno mjesto. Treba naglasiti da su mikro i makro nivo međuzavisni, s obzirom da svaka makrostruktura može imati specifične elemente na mikronivou. S druge strane, jezičke jedinice do nivoa rečenice mogu jasno da upute na postojanje određenih makrostrukture, odnosno da pomognu u njihovom definisanju i analizi. Međutim, da bi bila potpuna, analiza ne uključuje samo ove formalne aspekte teksta. Gledajući tekst kao cjelinu, treba da damo i njegovo tumačenje, a da bi ono bilo objektivno, ne može se zasnivati na nekom subjektivnom mišljenju, već za određene tvrdnje treba da postoje dokazi. Ti dokazi upravo leže u rezultatima analize teksta na mikro i makro nivou. Tek tada je moguće dati pouzdano objašnjenje u vezi sa tim zašto je tekst napisan na određeni način. U ovom smislu potrebna nam je *kritička analiza diskursa*.

Pored Van Dijka, najznačajni predstavnik ovog pravca je Fairclough (1996: 311–313), koji smatra da se jezička analiza odvija kroz tri dimenzije, odnosno tri *komunikativna događaja* (*communicative event*): a) *Tekst*. Analiza teksta fokusira se na formalne karakteristike tekstova (rječnik, gramatika, kohezija, struktura teksta), što znači prilično podudaranje sa analizom na mikro i makro nivou, b) *Diskurzivna/diskursna praksa* čija analiza je usmjerena na proizvodnju, upotrebu i distribuciju diskursa koji je predmet proučavanja. Mediji igraju značajnu ulogu u vrijeme brzih i stalnih promjena u društvu. Može se reći da mediji te promjene ne samo reflektuju već i stimulišu. Zahvaljujući tome i mediji prolaze kroz stalne promjene, što uključuje i

prilagođavanje diskurzivne prakse medija ovim promjenama i c) *Društvena praksa* predstavlja još širi koncept. Analiza društvene prakse bavi se društvenim i kulturnim dešavanjima; na primjer, proučavanjem političkog konteksta diskurzivnih događaja, kao i time kako ideološki efekti utiču i doprinose društvenim promjenama. Ovaj okvir navodi analitičara da proučava ne samo tekstualnu formu, već i to kako se tekst koristi u odgovarajućem društvenom kontekstu, odnosno u odgovarajućoj diskursnoj zajednici.

Fairclough (Ibid., 314–315) takođe pravi razliku između *lingvističke analize teksta* i *intertekstualne analize teksta*, kao što to čini i Bakhtin (1986). Dok je lingvistička analiza više deskriptivne prirode, intertekstualna analiza je interpretativna. Koristeći dokaze koje joj pruža lingvistička analiza, intertekstualna analiza te događaje interpretira na određeni način, čime se tekst locira u odgovarajuću diskurzivnu praksu. Fairclough tvrdi da je povezivanje lingvističke analize teksta i intertekstualne analize bitno za prevazilaženje jaza između teksta i jezika s jedne strane, i društva i kulture s druge.

Van Dijk (2001: 300) kaže da kritička analiza diskursa uključuje „*proučavanje odnosa između diskursa, moći, dominacije, socijalne nejednakosti i pozicije analitičara diskursa u takvim društvenim odnosima*“. On ovaj pristup takođe naziva „*sociopolitičkom analizom diskursa*“. Nesumnjivo, tema vezana za diskurs medija o ratu treba da uzme u obzir ove aspekte, pri čemu ona mora da bude nužno multidisciplinarna, mada je analiza diskursa takva po samoj svojoj prirodi.

4. Analiza

U ovom dijelu navešćemo primjere već pomenutih teorijskih postavki, kako bismo ilustrovali kako one funkcionišu na primjeru novinskog teksta. Ovdje ćemo sve ilustrovati primjerima iz britanskih dnevnih listova o bombardovanju SR Jugoslavije od strane NATO alijanse 1999.

Prvi primjer

U ratu se mediji koriste i kao vojno sredstvo. Naime, u medijima se često plasiraju informacije o velikoj ubojnoj moći oružja koje se koristi protiv neprijatelja, što može da stvori osjećaj nesigurnosti ili nemoći kod druge strane. Uz to, vojska kroz medije često plasira pogrešne informacije kako bi se zavarao neprijatelj. Članak John Davisona pod nazivom „*Veliko bombardovanje od strane NATO-a oštetilo srpsku vazdušnu odbranu*“ („*Massive bombardment by NATO smashes into Serb air defences*“), počinje na sljedeći način: „*NATO aircraft and warships finally launched their long-awaited air offensive...*“. Ova rečenica očigledno uvodi *glavni događaj*. Međutim, čini se da je u njoj implicitno prisutna i *evaluacija*, na što nas upućuju elementi na mikro nivou. Prilog *konačno (finally)* i pridjevska fraza *dugo očekivana (long-awaited)* šalju poruku koja se može protumačiti kao podrška kampanji NATO-a, što upućuje na zaključak da je u ovoj rečenici kombinovan *glavni događaj* sa *evaluacijom*.

U članku se, pored ciljeva, navodi i snaga NATO-a i iznosi tvrdnja da primijenjena strategija podsjeća na onu korišćenu u Iraku 1991. godine, pri čemu krstareći projektili lansirani iz vazduha, šest ratnih brodova iz Jadrana i s jedne britanske podmornice treba prvo da *zakucaju (hammer)* jugoslovensku vazdušnu odbranu da bi otvorili put avionima s posadom koji bi sproveli misije uz smanjeni rizik. Dalje se pominju ciljevi u SRJ pogođeni na ovaj način. Poruka je da je NATO u vojnom smislu mnogo jači i da je zato i u mogućnosti da *zakuca* jugoslovensku odbranu. Interesantno je i to da u ovom članku jedini *verbalni komentar* dolazi od jugoslovenske strane. Radi se o izjavi jugoslovenskog generala da je NATO izvršio agresiju protiv Jugoslavije,

ali da jugoslovenska vazдушna odbrana nije oštećena i da nastavlja da djeluje. Takođe se prenose njegove riječi da su prve eksplozije označile kraj međunarodnog prava, suspendovale povelju UN i otvorile novu i tužnu stranicu u svjetskoj istoriji. Ovo je neuobičajeno zato što su se u britanskim medijima teško mogle naći izjave predstavnika jugoslovenske strane, ne zato što su ti mediji bili zatvoreni za izjave, već zato što jugoslovenski zvaničnici nisu bili dostupni ili nisu uopšte davali izjave. Tome je doprinijela i odluka srpskih vlasti da protjeraju većinu stranih novinara iz Srbije, što se pokazalo kao velika greška.

Drugi primjer

U ratnom sukobu obično se pokušava krivica svaliti na drugu stranu a vlastite akcije opravdati na određeni način. Pogledaćemo, kao primjer, članak „Tenkovi postavljeni na vatrene linije“ ("Tanks put in the firing line") autora Norton-Taylora, za kojeg se ne kaže odakle izvještava i Steven Batesa koji piše iz Brisela. Činjenica da Bejts izvještava iz Brisela ovdje je bitna, s obzirom da je Brisel sjedište NATO-a, a time i mjesto propagadne, odakle je Džeimi Šej, portparol Alijanse, davao saopštenja za medije. U ovom tekstu direktno se iz Brisela prenose stavovi NATO-a. Tako se citira izjava britanskog ministra odbrane Robertsona: „*We are now concentrating our attention on the specific groups of people who are terrorising, who are obliterating villages, torturing and maiming*”.

Glagoli **terorisati (terrorise)**, **uništiti (obliterate)**, **mučiti (torture)** i **ranjavati (maim)** – svi u sebi nose najveći stepen onoga što izražavaju, a odnose se, naravno, na neprijateljsku stranu. U sljedećem pasusu slijede riječi generala Gatrija da će vojna kampanja biti *ubrzana, proširena i pojačana* (glagoli **step up**, **broaden**, **intensify**). Interesantno je da se za određene aktivnosti i jedne i druge strane koriste više od jednog glagola, najčešće tri ili četiri. Cilj je vjerovatno da se što više pojača efekat onoga što obje strane preduzimaju u ovom sukobu. S jedne strane, jugoslovenska vojska vrši zločine, a s druge NATO žestoko odgovara. Ovdje je očigledno da se formalno radi o *verbalnom komentaru*, ali se isto tako iz teksta, odnosno glagola (mikro nivo) može zaključiti da ovaj komentar predstavlja istovremeno i implicitnu *evaluaciju*.

Treći primjer

Poznato je da se američki bombarder stela tokom bombardovanja srušio na jugoslovenskoj teritoriji. Jugoslovenska strane tvrdila je da ga je oborila vojska SRJ, a NATO da je pao zbog tehničke greške. Logično je da je NATO poricao tvrdnje jugoslovenske vojske da je avion oboren, jer bi to značilo rušenje mita, a stela je imao reputaciju aviona koji se ne može oboriti, još od Zalivskog rata. Ovakav stav usmjeren je na umanjjenje efekta gubitka u javnosti, a pojačan je i informacijom da je pilota spasao specijalni američki tim. Ova tema je obrađivana u više članaka, između kojih je i tekst Michaela Ellisona pod nazivom „Operacija spašavanja pomaže Pentagonu da se izvuče“ („Rescue operation gets Pentagon off the hook“). Članak, međutim, stavlja naglasak na spašavanje pilota. Treba posebno pomenuti prenešene riječi Bila Klintonu: „*I am tremendously proud of the skills of the pilot and the courageous individuals who participated in the recovery*”.

Navedene riječi kao da u potpunosti skreću pažnju sa pada aviona na samu akciju spašavanja. To postaje u potpunosti jasno u daljem tekstu koji govori o obuci pilota i spasilačkih timova, čime se pad aviona potpuno potiskuje iz priče i sve se svodi na izuzetnu spremnost američkih pilota i vojnika da sprovedu predviđene akcije. Kao opravdanje za pad aviona navodi se činjenica da ovaj avion nije potpuno nepobjediv, iako je tako predstavljen, ali je ova informa-

cija smještena na sami kraj teksta. Na ovaj način, donekle je zadovoljena potreba da se javnost obavijesti o padu aviona (*glavni događaj*). S druge strane, *verbalni komentar*, tj. riječi Bila Klintona, koriste se u svrhu skretanja pažnje sa pada aviona na akciju spašavanja pilota i na obučenos američkih vojnika da sprovode akcije spašavanja. U tom smislu, *verbalni komentar* ponovo ima dvostruku funkciju, odnosno služi i kao *evaluacija*. Na ovaj način, pristup autora djeluje neobjektivno, što se ne može protumačiti ako se samo pročita *naslov*.

Na mikro nivou, cjelokupan stav još više dolazi do izražaja korišćenjem pridjevske fraze *izuzetno ponosan* (**tremendously proud**) i *hrabri pojedinci* (**courageous individuals**), kojima se praktično omogućava da se gubitak predstavi gotovo kao pobjeda.

Treći primjer

Treba imati na umu da britanski mediji nisu uvijek podržavali NATO. Bilo je novinara i koji su bili protiv akcije NATO-a, ali i onih koji su bili neutralni. Članak Stevena Castlea i Ruperta Cornwella „General priznaje neuspjeh vazdušnih udara“ (“General admits failure of air strikes”) od 5. maja 1999. prenosi kao *glavni događaj* da su vojni zvaničnici NATO-a izjavili da Alijansa nije uspjela u svojim prvobitnim ratnim ciljevima, i po prvi put priznali da su dva saveznička aviona oborena. U okviru *pozadine događaja*, novinari kažu da je pad američkog stelta bio pripisan mehaničkoj grešci i da je NATO odbijao da kaže da li su avioni oboreni. Kao direktni *verbalni komentar*, prenosi se izjava generala Naumana – da NATO nije uspio u svojim prvobitnim naporima da putem vazdušnih udara primora Miloševića na prihvatanje njihovih zahtjeva, niti da spriječi SRJ da sprovodi kampanju *etničkog razdvajanja i protjerivanja* (**ethnic separation and expulsion**). Uz to se, kao indirektni *verbalni komentar*, prenosi i njegova izjava da je Alijansa nemoćna da spriječi *protjerivanje* (**expulsion**) preostalih etničkih Albanaca. U daljem tekstu priča je usmjerena na mogućnost slanja kopnenih snaga, što se kao sporedni događaj provlači kroz veliki broj tekstova, ali što predstavlja i *glavni događaj* u velikom broju tekstova. U suštini, može se zaključiti da ovaj tekst vjerno prenosi izjave zvaničnika NATO-a, a da novinari pri tome ne iskazuju svoj stav u korist jedne ili druge strane.

Međutim, Castle iskazuje svoj stav prema rezultatima NATO-a u tekstu „Apači spremni da krenu u akciju“ („Apaches poised to go into action”) od 13. maja. Pozivajući se na opservaciju generala Clarka koja više govori o sporom napretku Alijanse nego o njenim vojnim rezultatima, Kasl dodaje: „*In truth, NATO is reluctant to say how much military hardware it has destroyed. Nor will it predict how long Serb armed units can carry on in Kosovo*”. Ovim dijelom, koji se može svrstati u *evaluaciju*, novinar postiže neutralnost u odnosu na obje strane u sukobu. U prilog tome idu još dvije tvrdnje iz teksta: „*But the alliance remains opaque about the actual destruction inflicted...*”. „*Ever more doubt surrounds NATO claims that Yugoslavian forces are isolated and suffering from dwindling supplies and low morale*”.

Govoreći kritički o NATO-u, novinar koristi pridjeve *nevoljan* (**reluctant**) i *nejasan* (**opaque**), kao i imenicu *sumnja* (**doubt**), što su sve elementi mikrostrukture. Ovo ne znači da kritika NATO-a znači neutralnost novinara, budući da bi ona mogla da znači svrstavanje na drugu stranu, što bi samo predstavljalo drugi ekstrem. Suština je u tome da novinar objektivno sagledava situaciju, ne optužujući pri tome ni jednu stranu. Pri tome, Kasl sve svoje tvrdnje zasiva na konkretnim izjavama zvaničnika NATO-a.

Četvrti primjer

Pilot NATO avijacije je 12. aprila 1999, gađajući most u blizini Leskovca, pogodio voz koji je tada prolazio preko mosta. U ovom bombardovanju, prema tvrdnji medija, poginulo je 10 ljudi. *Guardian* je tekst o ovom događaju objavio 14. aprila pod naslovom „Pilot uočio kretanje na trenutak, ali je bilo prekasno“ („The pilot caught a flash of movement but it was too late“), ali se ne navodi ime novinara. U prvom pasusu nalazimo kombinaciju *glavnog događaja* i *verbalnog komentara*. Naime, ovdje se izvještava da je vrhovni komandant NATO-a Vesli Wesley Clark prethodnog dana rekao da je „*neugodan nesrećni slučaj*“ („**uncanny accident**“) doveo do bombardovanja jugoslovenskog voza kada je poginulo 10 a ranjeno 16 ljudi. Upotrijebljena imenička fraza vjerovatno je samo eufemizam za ono što se zaista desilo. U daljem tekstu prenosi se da je Clark izrazio *žaljenje (regret)* zbog napada, i da je rekao kako je pilot prekasno shvatio da će voz biti pogođen. Nakon toga se, putem *verbalnog komentara*, objašnjava kako je došlo do nesreće. U svakom slučaju, NATO je priznao odgovornost za ovaj napad, što nije uvijek bio slučaj. Tekst se završava izjavom jugoslovenskih vlasti – da je projektil razdvojio voz na dva dijela i da su spasioci izvukli devet spaljenih tijela iz olupine i jedno iz rijeke.

Činjenica da je Clark-ov *verbalni komentar* duži, u ovom je tekstu logična s obzirom na to da je NATO bio ona strana u sukobu koja je trebalo da se pravda i objašnjava zašto je došlo do nesreće. List je vjerno prenio izjave predstavnika NATO-a, ali je tekst završio izjavom jugoslovenskih vlasti. U suštini, može se reći da je *Guardian* o ovom slučaju izvještavao objektivno, na što može da ukaže i češća primjena *verbalnog komentara* i odsustvo *evaluacije*. O ovom događaju pisao je i *Independent*, takođe 14. aprila, u tekstu „*Pilot dva puta gađao voz*“ (“Pilot bombed train twice”) novinara Stevena Castlea. Prvi pasus izgleda ovako: „*NATO’s top general described it yesterday as an ‘uncanny accident’. That was his description of the circumstances in which an allied warplane bombed a Serb train near Leskovac twice on Monday, killing at least nine people*“.

Ovdje vidimo da i *Independent* prenosi komentar Wesleya Clarka u kojem je ovu akciju nazvao „*neugodnim nesrećnim slučajem*“ (“**uncanny accident**“). Interesantno je to da novinar u sljedećoj rečenici ovu frazu, stavljenu inače pod znake navoda, naziva *njegovim opisom okolnosti (his description of the circumstances)*, što može da znači i da se ne slaže sa upotrebom ovih riječi. Ovo nas upućuje na prisustvo *evaluacije*. Na ovaj zaključak navodi i dio u kome se jasno kaže da je to uradio avion Alijanse koji je dva puta pogodio voz i usmratio devet ljudi. U ovoj rečenici možemo nazreti i indirektnu *evaluaciju*.

U daljem tekstu, u okviru indirektnog verbalnog komentara, navodi se da je voz pogođen nenamjerno (**unintentionally**). Nakon toga slijedi još jedna evaluacija: „*The description of the event, which NATO acknowledged was its most unfortunate episode so far of ‘collateral damage’, illustrates how split-second judgments and luck decide life and death in modern warfare*“. Ovdje novinar nije previše oštar prema NATO-u, ali imeničke fraze poput trenutačne odluke (**split-second judgements**), što u ovom kontekstu može da znači i brzoplete odluke, kao da opominju. Interesantno je i da je imenička fraza kolateralna šteta (**collateral damage**) stavljena pod znake navoda. U daljem tekstu slijedi opis sličan onom iz *Guardiana*, o tome kako se sve desilo, da bi u jednom pasusu novinar rekao sljedeće: „*With a typically military degree of understatement, General Clark added: ‘It was certainly an unfortunate incident which we and he and the crew and all of us regret.’ He added: ‘It was one of the regrettable things that happen in a campaign like this. We are all very sorry for it’*“. U ovom pasusu primjetna je kombinacija *evaluacije* i *verbalnog komentara*. Naime, imenička fraza *tipično vojna doza ublažavanja (typically military degree of understatement)* donekle otkriva i stav novinara koji se ne slaže sa načinom na koji je general Klark pokušao da opravda

ovu akciju. U Klarkovoj izjavi ponovo se vidi upotreba glagola *žaliti* (**regret**) i pridjeva *za žaljenje* (**regrettable**).

Castle takođe tvrdi da je Alijansa svjesna da ovaj napad može da posluži Miloševiću kao sredstvo propagande, i da je zbog toga NATO odlučio da pokaže kako Alijansa ne skriva informacije o napadu. Ovo je takođe *evaluacija*. Stav novinara postaje mnogo stroži u sljedećoj rečenici u kojoj kaže da i dalje izostaje odgovor na pitanje zašto je željeznički most napadnut i drugi put kada je prisustvo voza već bilo očigledno.

U sljedećem pasusu Castle navodi riječi jednog komandanta vazdušnih snaga (*verbalni komentar*) da je pilot imao naređenje da napadne most dva puta i da su možda neke druge stvari u kabini odvukle pažnju pilota od ekrana. Međutim, reklo bi se da novinar nije zadovoljan ovim opravdanjem. Na samom kraju teksta on se ponovo vraća na ovo pitanje, prenoseći da NATO ne želi da otkrije identitet pilota, zemlju iz koje dolazi ili tip aviona. Zatim se dodaje da je Clark branio odluku pilota da napadne most po drugi put, rekavši da je pilot pokušao da uradi svoj posao i sruši most. Očigledno je da novinar implicitno osuđuje ovakva opravdanja, što se kao zaključak nameće iz samog konteksta, mada se on eksplicitno ne izjašnjava o tome. Ovome u prilog idu i primjeri *evaluacije* koje smo naveli, kao i jedna *pozadina događaja*. Naime, Castle ističe da je ovaj događaj posebno zabrinuo NATO koji je stalno naglašavao da će maksimalno zaštititi civile u ratu protiv Miloševića, a da je to ponovljeno i na pres-konferenciji generala Klarka. Podrazumijeva se da za sada NATO nije bio uspješan u tome.

5. Zaključak

Navedeni primjeri ukazuju na ranije iznešenu tvrdnju da postoji jasna povezanost između korišćenih elemenata na mikro planu i makrostruktura. Tako, na primjer, na *evaluaciju* ukazuju određene riječi kojima se jasno upućuje poruka za ili protiv. Pored toga, elementi makrostrukture se ne mogu jasno razdvojiti. Kao što su primjeri pokazali, jedan element makrostrukture može da ima dvostruku funkciju, pri čemu se *evaluacija* često skriva iza nekog drugog dijela poput *glavnog događaja* ili *verbalnog komentara*.

Ono što je bilo očigledno u britanskim medijima jeste da se ne može identifikovati jasna politička orijentacija lista. Naime, izvještavanju su ton davali sami novinari. Činjenica da je svaki tekst potpisan od strane novinara govori o tome da je stav novinara stavljen u prvi plan. To potvrđuju i situacije kada su se u jednom istom listu, čak na istoj strani, mogla pročitati dva teksta o istom događaju, pri čemu dva novinara imaju potpuno drugačije stavove. Ovo je potpuno drugačije od crnogorskih listova, gdje uređivačka politika lista ili njegova politička orijentacija imaju jasnu prevagu u odnosu na novinarski stav.

Rat, kao što je poznato, prvo počinje u medijima, a tek se zatim prenosi na bojno polje. Isto tako, savremeni rat se dobija ili gubi i putem medija. Poznata je ogromna moć elektronskih medija, posebno stanica poput CNN-a, koje ne samo da izvještavaju o nekom sukobu, već mogu i da utiču ako ne na njegov ishod, onda bar na kreiranje mišljenja javnosti u jednom ili drugom pravcu.

Istraživanje je pokazalo da novinari koji izvještavaju sa lica mjesta uvijek saosjećaju sa žrtvama na tom području. To je potvrđeno i prilikom izvještavanja o izbjeglicama sa Kosova koji su 1999. otišli u Makedoniju, Albaniju i Crnu Goru. NATO je sve svoje akcije pravdao upravo zaštitom izbjeglica, a novinari su, svojim prisustvom na terenu, samo mogli da mu pomognu u tome. S druge strane, protjerivanjem starnih novinara, srpske vlasti su unaprijed bile osuđene da izgube medijski rat. Ono malo novinara koji su ostali ili uspjeli da u međuvre-

menu uđu u Srbiju izvještavali su uglavnom pozitivno i saosjećali sa narodom u Srbiji na isti način kao i sa izbjeglicama sa Kosova. Međutim, takvih novinara je bilo premalo da bi mogli da utiču na promjenu mišljenja u javnosti na zapadu o dešavanjima u Jugoslaviji. Ispostavilo se da je ovo bila velika greška srpskih vlasti.

Mediji danas kreiraju način našeg života i razmišljanja. Stoga nema razloga da na isti način ne utiču i na ishode ratova. Koliko u svemu tome postoji manipulacije mogu nam odgovoriti pristupi analizi koji su prezentovani u ovom radu. Jedan američki senator izjavio je još 1917. da je u ratu istina prva žrtva. U današnje vrijeme ovo bi se moglo prenijeti na sve oblasti života, a ne samo na rat.

Literatura

- Allen, T and Seaton, J. (eds.) (1999), *The Media of Conflict, War Reporting and Representations of Ethnic Violence*, London and New York: Zed Books.
- Bakhtin, A. (1986), *Speech Genres and Other Late Essays*, ed. Emerson, C. and Holquist M., University of Texas Press.
- Bell, A. (1994), *The Language of News Media*, Oxford: Blackwell.
- Bell, A. and Garret, P. (eds.) (1998), *Approaches to Media Discourse*, Oxford: Blackwell.
- Bell, A. (1999), "News Stories as Narratives", in: Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) *The Discourse Reader*, London and New York: Routledge, 236 - 251.
- Bugarski, R. (1989), *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Bugarski, R. (1997), *Jezik od mira do rata*, Beograd: Čigoja štampa, XX vek.
- Curran, J. and Seaton, J. (1997), *Power Without Responsibility*, London: Routledge.
- Fairclough, N. (1989), *Language and Power*, London: Longman.
- Fairclough, N. (1995a), *Media Discourse*, London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (1995b), *Critical Discourse Analysis, the Critical Study of Language*, New York: Longman.
- Fairclough, N. (1996) "Critical Analysis of Media Discourse", in Marris, P and Thorn-tam, S. (eds.), *Media Studies: A Reader*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 308 - 325.
- Fowler, R. (1991), *Language in the News, Discourse and Ideology in the Press*, London: Routledge.
- Geoff, P. (ed.) (1999), *The Kosovo News and Propaganda War*, Vienna: International Press Institute.
- Hammond, P. (ed.) (2000), *Degraded Capability: the Media and the Kosovo Crisis*, Pluto P.
- Hoey, M. (1983), *On the Surface of Discourse*, London: George Allen and Unwin.
- Hoey, M. (1991), *Patterns of Lexis in Text, Describing English Language*, Oxford: Oxford University Press.
- Hopkinson, N. (1992), *War and Media*, London; HMSO.
- Hudson, M. and Stanier, M. (1997), *War and the Media*, Thrupp: Sutton Publishing.
- Lakić, I. (2004), "Media Discourse and Manipulation", u: Perović S. i Bulatović V. (ur.) *Lingvističke analize*, Podgorica: Institut za strane jezike, 85 – 96.
- Lakić, I. (2010), *Diskurs, mediji, rat*, Podgorica: Institut za strane jezike, Univerzitet Crne Gore.
- Philo, G. & Mc. Laughlin, G. (1993a), *The British media and the Gulf War*, Glasgow: Glasgow University Media Group.

Tompson, M. (2000), *Proizvodnja rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Beograd: Medija centar.

Van Dijk, T. A. (1988a), *News Analysis*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Van Dijk, T. A. (1988b), *News as Discourse*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Zoltan, K. (2001), „Media Discourse from a Contrastive Rhetoric Perspective“, in: *Novelty*, Vol. 8, No. 3, British Council in Hungary, 4 - 26.